

KAKO SE ISTOPILA KORNATSKA ANTROPOLOŠKA BAŠTINA?

Sažetak

Kornatska antropološka baština nestaje naočigled. Jasno, nije to slučaj samo s Kornatima, ali je njihov položaj ipak osobit s obzirom na činjenicu da je arhipelag formalno nenaseljen pa je njegova baština *de facto* baština njegovih specifičnih stanovnika, težaka iz susjednih prekomorskih naselja, najvećim dijelom Murtera i Betine na otoku Murteru te Zaglava na Dugome otoku. Druga je važna činjenica, kada je riječ o kornatskoj baštini, da je dio arhipelaga 1980. proglašen nacionalnim parkom upravo zbog zaštite, prije svega prirodnih vrijednosti, ali i antropološke baštine. Većinu svojih tradicionalnih zanimanja Kornatari su obavljali kao i drugi otočani na malim i slabo naseljenim otocima. No, s obzirom na jedinstveni položaj svoga posjeda u udaljenome arhipelagu koji je, osim toga, bio raspršen na više otoka, stvorili su se, izazvani nuždom života u izolaciji, jedinstveni postupci i ponašanja u sferi, prije svega, nematerijalne kulture. Potpuna odsječenost od svijeta i matičnoga naselja, stupanjem na kornatsko tlo, dodatno je pospješila inovativnost i traženje autentičnih rješenja. Kornatska antropološka baština doživjela je, napuštanjem trudnih zanimanja i napuštanjem arhipelaga te, s druge strane, pojavom novih tehnologija, sudbinu svih baštinskih nasljeđa u novim uvjetima života. To je opći, univerzalni proces i na otocima i u najširem okruženju. No, s obzirom na to da je dio arhipelaga stavljen pod zaštitu, očekivalo se da će novi status u kojemu se našlo otočje pridonijeti zaštiti antropološkoga nasljeđa. Međutim, to se nije dogodilo. Štoviše, ideolozi zaštite sve donedavno stajali su na tome da se treba čuvati samo prirodna baština, što također nije učinjeno. Novi dugoročni Plan upravljanja ide za tim da se to stanje promijeni i kad je riječ o antropološkoj baštini. Ali, s obzirom na prethodna iskustva i rezultate prethodnoga Plana te na njegovo administrativno-birokratsko obilježje, to se izvjesno neće dogoditi.

Ključne riječi: antropološka baština, Kornati, nematerijalna baština, prirodna baština, zaštita

Uvod

Uz pitanje iz naslova mogla bi se postaviti još neka druga. Na primjer, zašto se kornatska antropološka baština istopila i gdje je nestala ako je nestala, odnosno gdje se i na koji način još čuva ono što je ostalo? I najvažnije od svih: Je li institut nacionalnoga parka u kojemu su se našli Kornati pomogao ili odmogao nestajanju antropološke baštine? Na ta i slična pitanja pokušavao sâm sam, a

i s drugima tražiti odgovor. Veliki dio svojih istraživanja posvetio sam upravo kornatskoj baštini, ponajprije jezičnoj – specifično toponomastičkoj – a onda i općepomorskoj, ribarskoj i težačkoj.¹ S tog naslova mogu s velikim pouzdanjem reći da o tim temama postoji impresivna bibliografija i filmska dokumentacija. U mjeri u kojoj poznajem jadranske otoke, osobito male i/ili slabo naseljene, smatram da Kornati s aspekta dokumentiranosti građe iz ovih polja čine više izuzetak nego pravilo.

Prva je pomisao da su Kornati tako uspješno dokumentirani zato što se najveći dio arhipelaga od 1980. nalazi pod institucionalnom zaštitom. Naime, potpuno je očekivano da će institucija – a riječ je o samoj državi – koja određeni prostor i njegove vlasnike stavlja pod zaštitu, učiniti sve da se očuvaju vrijednosti arhipelaga onakvima kakve su bile zatečene u trenutku donošenja Zakona o Nacionalnome parku *Kornati* – kako bi se stanje u određenome smislu pokušalo zalediti.² SR Hrvatska koja se odlučila na taj zaštitarski potez, očito u plemenitoj namjeri, nije učinila ništa da se on i provede. Danas se taj neuspjeh rado pripisuje društvenomu uređenju koje je tada bilo na snazi i koje nije držalo ni do demokratskih ni do duhovnih vrijednosti, a najmanje do tradicionalnih koje su se stoljećima oblikovale u krilu ovoga jedinstvenog arhipelaga. No to nije točno. Pravna slijednica SR Hrvatske i njezine institucije zaštite nisu učinile ništa, ni u sadržaju, ni u postupanju, da se naslijeđeni način upravljanja iz bivše države promijeni.

Od početka devedesetih godina XX. stoljeća velike nade počele su se polagati u vlastitu samostalnu državu i novo, suvremeno i kasnije s Europom usklađeno društveno uređenje – uređenje u kojemu će zaštita prirodnih i antropoloških vrijednosti imati svoje mjesto. Ne ulazeći u širu analizu problema, kada je riječ o Kornatima i njihovoj zaštiti u cjelini, to se nije dogodilo. A bilo je poticaja da se ispravno postupi. Znam mnoge koji su oko toga nastojali. Osobno sam u tome sudjelovao na više razina. Najprije kao autentični Kurnatar, zatim kao znanstvenik i istraživač, pa kao autor nekoliko filmskih scenarija i na koncu kao utemeljitelj (2000) i dugogodišnji predsjednik udruge *Kurnatari*. Udruga se trebala brinuti o zaštiti vlasničkih prava i autentičnih kornatskih vrijednosti, kako je stajalo u zaglavlju. Ništa nije bilo dovoljno da bi se moji

¹ Težaci na udaljenim kornatskim posjedima, stanovnici iz susjednih prekomorskih naselja (najvećim dijelom Murtera i Betine na otoku Murteru te Zaglava na Dugome otoku), obično se u dokumentima i literaturi nazivaju *kolonima*, a posjed na kojemu su radili *kolonatski*. Zbog višeznačnosti termina *kolon* i njegove suvremene akceptije kod korisnika i istraživača, odlučili smo od njega odustati i prikloniti se općem terminu *težak* sa specifičnim dopunama od prilike do prilike.

² Opće je prihvaćen stav da je poticaj za osnivanje Nacionalnoga parka Kornati dao geograf Sven Kulušić, podrijetlom Murterin i Kurnatar, u svom radu „Kornatska otočna skupina“ (Kulušić, 1965: 215–245). Spominjući to, zagovornici ideje Parka podsjećaju Kurnatare, svoje tobožnje neprijatelje, da su si sami krivi, jer je njihov čovjek prvi došao na tu ideju. Čitava Kulušićeva rečenica međutim glasi: *Kornatska otočna skupina u modernom turizmu predstavljat će neocijenjenu nacionalnu vrijednost samo pod uvjetom da ostane onakva kakva je bila prije nekoliko godina: lijepa, netaknuta i nenarušena slika prošlosti, spomenik ljudskog rada i svjedok teške borbe za život* (podebljao V. S.). U koliko mjeri je to ostvarivo, to je pitanje na koje može pružiti odgovor samo zajednica, ne isključujući mogućnost stvaranja nacionalnog parka.

stavovi i stavovi svih drugih kojima je bilo stalo da se Kornati sačuvaju od jednostranoga i uniformnoga pristupa baštini prihvatili (Skračić, 2020: 205–220). Štoviše, sve su snage upregnute da arhipelagom upravljaju potpuno nekompetentni ljudi (Javna ustanova NP *Kornati* je bila, poput drugih javnih ustanova i javnih poduzeća, dio pobjedničkoga plijena na izborima). Ideje koje je zastupala bezidejna politika zaštite u bivšoj Jugoslaviji nisu evoluirale do danas. Posljednji Prijedlog plana upravljanja JU NP Kornati, u svojoj temeljnoj strukturi, ostao je isti kao i svi prethodni: komercijalizirati prostorne vrijednosti do krajnjih granica, iscijediti od onoga što se samo uspjelo sačuvati prirodnim putem do zadnjega eura bez ikakvih ulaganja u prirodnu zaštitu, a kamoli u kulturnu i nematerijalnu. Što više posjetitelja, turista svih profila – od nautičara do organiziranih turističkih grupa i tzv. robinzona – to bolje. Predvodnici toga dugog konvoja koji se zaputio prema arhipelagu bila su razna ministarstva u koja bi se od pobjede do pobjede na izborima utrpala zaštita prirode (graditeljstvo, samostalno ministarstvo, kultura, gospodarstvo...) i po logici stvari odgovarajući ravnatelj JU Nacionalni park *Kornati*.

Sumarni pogled na kornatsku baštinu i njezine specifičnosti

Iako nisam ni etnolog, ni povjesničar, ni arheolog, ni posvećeni analitičar društvenih mijena, ipak ću pokušati napraviti kratki pregled kornatskih djelatnosti koje su za sobom ostavile trag, ponekad i jedinstven trag u materijalnoj i nematerijalnoj kulturi Republike Hrvatske. Radije ne bih. No kako ovakav pregled zahtijeva temeljito poznavanje kornatskoga prostora i kornatske kulture, kornatskoga načina života na koncu, a kako sam doslovno od prvoga dana živio taj kornatski život i tu kornatsku kulturu, ne preostaje mi ništa drugo nego prihvatiti se pera. Spomenut ću samo to da sam o ovoj temi napisao knjigu (Skračić, 2021) i da mi to nimalo ne olakšava stvari s obzirom na karakter priloga kakav se očekuje.

Postoji li specifična kornatska antropološka baština? Na prvu bi se moglo reći – ne. Najveći broj malih, udaljenih i slabo naseljenih otoka na Jadranu ima mnogo zajedničkih i dodirnih točaka u oblikovanju svoga identiteta i svoje karakteristične kulture. Najplastičnije se to ogleda u lokalnome govoru, osobito u leksiku i taksonomiji.³ Ne upuštajući se ovom prilikom u povijesne činjenice, arheološke i arhivske podatke o kojima su pisali mnogi autori (Antoljak, Batović, Brusić, Čače, Fabijanić, Faričić, Filipi, Gunjača, Z., Hilje, Iveković, Juran, Kulušić, Kurilić, Petricioli, Radić Rossi, Sorić, Suić, Uglešić i dr.), osvrnut ću se samo na ono što je nastalo u kornatskoj kulturi kao posljedica djelovanja Kurnatara u prostorno i geografski strukturiranome arhipelagu (Kulušić, 1965 i 2006; Filipi, 1972; Juran, 2013; Skračić, 2021), a što je, u krajnjoj liniji, i bilo podlogom za utemeljenje Nacionalnoga parka *Kornati* (2003, *Prostorni plan*).

³ Broj rječnika lokalnih govora svakim je danom sve veći i moglo bi se sa sigurnošću reći da leksički dio otočne baštine prednjači pred svim drugim oblicima i pokušajima očuvanja. No sam leksik nije jedino jezično polje oko kojega se nastoji. Napravljani su i brojni toponomastički i taksonomski popisi (morska fauna, biljke, maritimna baština...).

Naseljenost. Na prvome mjestu kornatskih posebnosti specifična je naseljenost. Kornati su i nenaseljeni i naseljeni. Nenaseljeni zato što njihovi *porti* (lučice), ma koliko obitelji imali u svome okrilju, nemaju ni jednu instituciju karakterističnu za trajnu naseljenost: ni školu, ni crkvu, ni groblje, ni poštu, ni trgovinu, ni krčmu, ni lokalnu vlast sa svojim komunalnim servisima.⁴ S druge strane, Kornati su naseljeni zato što su dio istoga gospodarskog posjeda površinom nerazmjerno većega od onoga u matičnome (ishodišnom) naselju, koji sam za sebe ne postoji i ne bi bio funkcionalan. Iako raštrkan i udaljen u arhipelagu, riječ je o istome posjedu. To je posjed na koji se ne ide vikendom radi razonode, već je on dio ukupnoga prostora na kojemu se živi onoliko koliko je potrebno za rad i praćenje svih poslova u bilo koje doba godine. Poslovi na posjedu, a ne godišnje doba, u sprezi s drugim gospodarskim i društvenim činjenicama, određuju duljinu i način boravka na jednome i drugome polu istoga posjeda. Takav se posjed smatra i zove *kolonatskim*, ali ćemo ga od sada, u skladu s objašnjenjem iz bilješke 1, zvati *prekomorskim*. Kurnatari od dolaska u arhipelag koncem 30-ih godina XVII. stoljeća pa sve do kupnje posjeda od polovine do kraja XIX. stoljeća bili su, zvali se i smatrali *kolonima*. Oni nisu nikada bili vikendaši kako ih posprdno nazivaju planeri, zaštitari i mnogi novinari. A ni njihove nastambe nisu bile vikendice! Takav tip korištenja posjeda i naseljenosti ne postoji na Jadranu u takvim razmjerima, ali je poznat i dobro reguliran u svijetu. Dobronamjerna i stručna analiza toga tipa naseljenosti, koju demografi nisu nikada učinili, otkrila bi mnoge netipične pojedinosti kompleksnoga načina života u arhipelagu. Što se tiče povijesnoga kontinuiteta u naseljavanju, postoje stavovi koje osobno ne podržavam, a koje svakako valja uzeti u razmatranje (Kulušić; 2000, 2001, 2006).

Zašto nije došlo do formiranja naselja trajnoga tipa u Kornatima, pitanje je na koje ni danas nema kvalificiranoga odgovora. Puno malih otoka i male agrarne površine nisu sigurno tome razlog jer su i Kornat i mnogo manji Žut po nekoliko puta veći od gotovo svih naseljenih otoka zadarskoga i šibenskoga arhipelaga (izuzetak čine samo Pag, Dugi otok, Pašman i Ugljan). Ni udaljenost od obale nije tomu razlog jer je na Jadranu velik broj udaljenijih otoka od kornatskih, koji su naseljeni ili su barem bili (Svetac, Biševo, Škarda, Premuda, Olib, Silba...). Moglo bi se pomišljati da je tome razlog nepristupačna sjeveroistočna obala Kornata, inače redovito naseljena kod ostalih zadarsko-šibenskih otoka. Međutim, ako je tako, postavlja se pitanje Žuta koji ima „ispravnu“ dispoziciju, a isto je tako nenaseljen. Blaža strana s uvalama okrenuta je upravo prema obali.

⁴ Godine 2006. promijenjeno je ime Općine Murter, koja je nastala 2000. odcepljenjem od zajedničke Općine Tisno. I sada se zove Murter-Kornati. Iste godine utemeljen je Mjesni odbor Kornati. Osnova za njegovo utemeljenje bila je činjenica da su mnogi Kurnatari izabrali Kornate za stalno mjesto boravka. No taj odbor postoji samo *de jure*. Prema popisu iz 2021. u Kornatima živi 14 stanovnika. Unatoč formalnoj naseljenosti, ona nije i realna jer se u sustavu funkcioniranja arhipelaga i načinu života stanovnika s tog naslova ništa nije dogodilo. To dokazuje i činjenica da Kurnatari nikada nisu uspjeli, unatoč „naseljenosti“ i velikim nastojanjima, ostvariti ni jedno od prava predviđenih Zakonom o otocima (primjerena brodska pruga, dostupnost vode, opskrba...).

Stočarstvo. Druga specifičnost važna za kornatsku antropološku baštinu je jedinstveno stočarstvo. Još je i danas mnogo otoka na Jadranu poznato po svome stočarstvu i stočarskim proizvodima (Pag, Cres, Rab, Krk...). Kornatsko stočarstvo i stočarska kultura posebni su na nekoliko načina. Prvi i najvažniji je da pastiri svojih stada, od prvoga dana stupanja u posjed nad kornatskim pašnjacima, ne žive trajno na mjestu gdje se stado i nalazi. Ni jedna obitelj (osim najvećih gospodara u početku) nije sama nadzirala svoje stado. Radi veće i nužne pokretljivosti na relaciji prekomorski posjed – domicilno naselje, svi su se udruživali u *kuserbe* (*ad hoc* udruživanja) kako bi mogli na drugoj lokaciji (u Murteru, Betini, Zaglavu), na kojoj su živjeli u „slobodnim danima“, obaviti i obavljati sve svoje težačke poslove i građanske obaveze (vjenčanja, sprovode, rođenja, sudovanje, vjerske potrebe...). U Kornatima se, osim zbog više sile, nitko nije rodio, niti je itko sahranjen. Ovo drugo beziznimno. Svi Kurnatari počivaju na groblju Gospe od Gradine u Murteru (Skračić, 2021: 60; 242–244; 264–265).

Velika posebnost kornatskoga stočarstva je i raštrkanost posjeda po otocima u arhipelagu. Prilikom prve diobe nakon kupnje, išlo se za tim da svaki vlasnik *parta* na velikim otocima (Kornatu, Žutu, Siti, Levrnaki, Piškri, Lavsi, Smokici) dobije u vlasništvo i neki manji otok ili dio njega, odnosno više manjih otoka. Arhipelag se sastojao od dovoljnoga broja malih otoka za takav način diobe. Ako uzmemo da je broj prvih vlasnika na cijelom arhipelagu bio oko četrdeset (svi sudionici kupnje u šest sukcesivnih postupaka), izlazi da je svaki prvi vlasnik, barem statistički, držao svoje stado na četiri različita otoka. Dobra strana takve raspodjele bila je što se stado moglo razvrstati prema različitim kategorijama: ovce *muzice* na jednom otoku, janjci za rasplod na drugomu, *šijenje* (jednogodišnje ovce) na trećemu, bravi škopci, bravi za rasplod, starke i janjci za meso na četvrtomu (Skračić, 2021: 336). Slaba strana te distribucije bila je, osobito na malim otocima, trajna izloženost stada lupežima i, još više, čest transport blaga od otoka do otoka. Taj se transport inače zvao *brođenje*. Potpuno je jasno da to nije bio usamljen način transporta na Jadranu i da su se ovce u manjoj mjeri na isti način prevozile brodom i na drugim točkama. Međutim, kada je riječ o Kornatima, treba naglasiti da je to bio jedini mogući način, *modus operandi* čuvanja i uzgoja stoke u arhipelagu. Procjene su da je samo kornatski dio otočja, bez žutskih otoka, mogao u to vrijeme „držati“ 5000 glava blaga (jedna ovca – jedan ha).

Sve ovce jednoga vlasnika imale su svoj biljeg, u Murteru *bilig*. Bilig se stavljao na oba uha različitim postupcima i za svakoga vlasnika drugačiji. Vrijedni sakupljači baštine u Murteru do sada su identificirali 110 različitih *biligov* (Turčinov, usmeno, Skračić, 2021: 49–50). Osobitost kornatskoga stočarstva predstavljalo je i pojenje stada. Pojenje je u početku bilo regulirano čvrstim ugovornim obavezama koje bi i danas mogle služiti kao obrazac ponašanja i čuvanja tradicije (Juran, 2013: 99–149). Kasnije je svaka obitelj rješavala pitanja pojenja ovaca na svoj način. Ako pašnjak nije završavao u portu gdje je relativno lako bilo osigurati vodu, pojila bi se gradila u blizini anihijalinih jama na pašnjaku iz kojih se nali-

jevala voda u pojilo⁵. Do kupnje pašnjaka kornatsko se stado sastojalo od ovaca i koza, otprilike u omjeru pola : pola. Ovce su bile većinom crne (Ogrizek, 1947; Skračić, 2021: 242–244). Od trenutka kad započinje krčenje pašnjaka i formiranje ograda, koze se sustavno isključuju iz stada. Zbog koza su ogradni zidovi viši od pregradnih.⁶ Osim sira i mesa, jedan od najvrjednijih ovčjih proizvoda bila je vuna. Od čarapa do *suknene jakete* i *kabana* svi odjevni predmeti, čak i pelene za djecu, bili su od vune. Vuna je bila proizvod za koji se nadničarilo danima, a mogla se naći i u temeljima bračnih pogodbi (Skračić, 2021: 384–385).

Ribolov. Treća specifičnost kulture življenja u Kornatima bio je ribolov. Ribolov je zadnja od aktivnosti u koju su se kornatski pastiri i težaci uključili. Čini se nevjerojatnim, ali Kurnatari stupanjem u posjed nad pašnjacima nisu imali gotovo nikakva prava u korištenju obalama oko svoga posjeda.⁷ Kornatsko more bilo je, otprilike kao i danas, komercijalni poligon za velike igrače. Od *Serenissime* i njezinih poduzetnika, interesa i zakona do samostalne Hrvatske i njezinih improvizacija u zaštiti, ništa se strukturno nije promijenilo. U svim vremenima i svim društvenim uređenjima, osobito kada je riječ o ribarstvu, trpjela je samo jedna strana, ona siromašna, u ovome slučaju kornatska. Vlasnici posjeda, jedini trajno prisutni u tada negostoljubivim uvjetima za život, izvan ruke, zaboravljeni i u izolaciji, bili su neželjena djeca svih političkih sustava (Filipi, 1972; 1976: 181–260).

U treću – pokazat će se kasnije – vrlo važnu granu kornatske gospodarske trijade, Kurnatari su se uključili tek onda kada je interes velikih igrača – starih vlasnika pašnjaka i gospodara mora – popustio.⁸ No, sve do unazad pedesetak godina, kornatsko ribarstvo imalo je status paralelne, praktične djelatnosti kojoj se nije posvećivala osobita pažnja. Stočarstvo i zemljoradnja bile su stožerne grane koje nisu smjele trpjeti. *Na ribu* se išlo samo kako bi se osigurao kvalitetan i besplatan obrok, sa skromnim *artima*, obično mrežama koje nisu „trošile“ danje svjetlo i vrijeme potrebno u ogradi ili na pašnjaku. Kako su važnost i intenzitet ribarstva rasli, rasla su i ograničenja u ribolovu, da bi na koncu bio

⁵ Anhijaline jame krške su jame s tankim slojem bočate vode koja pliva na površini, iznad morske koja ima veću specifičnu težinu (gustoću). Takvih je jama u arhipelagu jako mnogo i vrlo su rano prepoznate što se najbolje ogleda u njihovim vrlo starim imenima kao što su *Šipnate* i *Jadra* (staro ime za Piškeru). A možda i neka do danas neprotumačena imena kornatskih otoka stoje u vezi s vodnim sadržajem.

⁶ Ovako je stipulirana visina suhozida diobenim ugovorom između vlasnika *Zmorašnjega* (NW) Kornata iz 1897. Pregradni je zid trebao biti visok četiri *noge* (cca 1,3 m), a ogradni šest (cca 2 m).

⁷ Pravilnikom o pomorskom ribolovu od 6. svibnja 1835. (Lorini, 1903: 205) određeno je: *Ribanje na moru svakomu je slobodno za jednu pomorsku milju od kraja. Na njega imaju isključivo pravo samo stanovnici obale (...) kao stanovnici obale, kojima je dozvoljeno isključivo pravo ribanja u prvoj pomorskoj milji od obale, imaju se smatrati općinari onih općina, koje su smještene na morskoj obali; oni će moći da uporabe svoje pravo samo uzduž obale svoje općine.* S obzirom na to da su se Kornati do 1952. nalazili u administrativnoj i političkoj Općini Sali, to novi vlasnici pašnjaka, Murterini i Betinjani, nisu imali pravo na ribolov. Naime, njihova Općina Tisno, u kojoj je bio i Murter, i njezine obale, nalazile su se miljama daleko od Kornata.

⁸ Vidi: Skračić (2022 : 133–145).

potpuno zabranjen. Mali obiteljski ribolov imao je i tu prednost što se iskusnim starcima (i staricama) bilo lakše ukrcati u brod nego se uputiti na pašnjak ili ogradu. A moglo se ponekad malo pridonijeti i skromnomu obiteljskom proračunu.⁹ U jedinstvenome kornatskom slučaju, specifičnost života u osami, bez komunikacije s obalom (do pojave mobitela), bez mogućnosti konzerviranja i nabave hrane (do pojave plinskih hladnjaka), nije uzeta u obzir u pravilima ponašanja u Nacionalnome parku. Nitko se nije sjetio da bi zbog uvođenja rigoroznih zabrana u ribolovu netko mogao stradati i da bi zabranama u nacionalnome interesu trebala odgovarati i zaštita (kompenzacija) u nacionalnome interesu. Naime, svi su ti ljudi bili hrvatski građani kojima je oduzeta prilika da se hrane i žive na tradicionalan način u prostoru koji se upravo u ime zaštite prirode i tradicije stavlja pod zaštitu.¹⁰ Apsurd je tim veći i zato što je mali obalni ribolov (obiteljski) stavljen na popis zaštićenih kulturnih dobara RH.

Mali obiteljski ribolov uključivao je bezbrojna znanja i vještine od kojih većina nisu bila specifično kornatska, ali je način izrade i korištenja u sintaksi sa svim ostalim aktivnostima Kurnatara (posebno s organizacijom vremena) dobivao svoje jedinstvene inačice: *mamilo, pljuska, sipac, izmet, porivanje, provlak, šabata, buskavica, pobuk, budele*, sve mreže stajačice, vrše na hlad, vrše *rakarice*, vrše *srcarice*, vršice, *depožiti, kohe, menali, trata, škandaj*... Sve alate osim mreža Kurnatari su izrađivali sami, a i mreže su sami *armivali*. Kupovalo se samo ono što se nije moglo napraviti doma.

Osobno možda nisam najpouzdanija osoba za raspravu o poziciji današnjih Kurnatara glede prava na ribolov s obzirom na to da sam i sam *kurnaski ribar*, ma što to značilo. Istina je da još rijetki prisutni Kurnatari u arhipelagu (i mnogo prisutniji nekurnatari) često krše propise pa to činim i ja. Međutim, ti su propisi do te mjere apsurdni, a osobito iz etnotradicijske perspektive da ih se mora ignorirati čak i pod cijenu prekršajne odgovornosti. Istina je da propisi uvijek nisu bili takvi. No proces je stalno evoluirao u smjeru (nekritičkih i neargumentiranih) restrikcija. Danas možemo samo zavapiti: *Lorini, gdje si?!* Ukratko, danas su u Kornatima u ribolovu svi ravnopravni. Svaki je ribolov za sve Kurnatare i nekurnatare zabranjen, osim za onih 30 iz dopuštene dnevne kvote, ma otkuda dolazili, koji su nabavili skupu rekreacijsku dozvolu na tri dana. Kurnatari, međutim, ne žele biti „ravnopravni“ rekreativci uza skupu trodnevnu naknadu, još k tome s *artima* kojima nikada nisu lovili!

⁹ Znam stare parove iz porta i najbližega okruženja, u dubokim sedamdesetim, bez mirovine ili bilo kakve druge sustavne potpore. Njima je nekoliko liganja i koja kvalitetna riba za prodaju značajno olakšavala egzistenciju. I ono što je najvažnije, oni su tu vrstu ribolova voljeli bez obzira na korist, jer je taj ribolov još od djetinjstva bio dio njihove pripadnosti prostoru i načinu života, dio njihova identiteta. O toj komponenti nitko nije vodio računa i nitko je nije čuvao (vidi: *Deklaracija...*, 2014).

¹⁰ Isto tako, nitko se nije sjetio u trenutku proglašenja NP *Kornati*, a ni kasnije, da većina ljudi zatečenih u novome statusu na svome posjedu u još aktivnim životnim godinama, nije imala nikakva formalna obrazovanja i da su, jednom kad im je oduzeta mogućnost da dio svojih materijalnih i prehrambenih potreba namiruju ribolovom, postali egzistencijalno ugroženi.

Zemljoradnja. Poljodjelsko privređivanje, unatoč činjenici da se zbivalo na isti način i s istim sredstvima kao i drugdje na otocima, imalo je svoje specifičnosti barem kada je riječ o prvim danima nakon stupanja u posjed nad pašnjakom. Naime, prodajom kornatskih pašnjaka nisu se novim vlasnicima prodala i kornatska polja. Ona nisu bila u vlasništvu prodavača i nisu bila na prodaju. Bila su u vlasništvu nekih drugih obitelji. Zbog toga su se novi vlasnici stavili na krčenje parcela na, sada, svom pašnjaku, bilo u blizini još uvijek tuđih polja bilo na izoliranim točkama svoga posjeda. Tako je u Kornatima nastao arhipelag ograđenih krčevina (*ograda*) jedinstvene ljepote. Više ih je od stotinu ne računajući velike maslinike u poljima i oko njih (Skračić, 2021: 239–242). Ponekad su na jedva dostupnim mjestima. To je stanje trajalo samo u prvim godinama nakon kupnje pašnjaka, a nakon toga su i polja, osobito pojavom filoksere, raznim postupcima i odustajanjem bivših vlasnika, došla u kornatske ruke.

Kornatsko poljodjelstvo u svojoj je strukturi funkcioniralo kao i domicilno. S jedne strane vinogradi i kasnije masline, a s druge sve ostale kulture od mahunarki i voća do žitarica. Zemljoradnja je uzorak na kojemu bi se mogla razumjeti integriranost domicilnoga i kornatskoga posjeda i posljedično tip specifične kornatske naseljenosti kad bi se to nastojalo. Svi plodovi zemlje i pašnjaka prikupljeni u Kornatima morali su – da se simbolično izrazim – završiti u domicilnoj konobi. Jer tamo je bio dom! Ni jedna kornatska kuća u portu nije imala konobu. Sve osim sira prevozilo se, odnosno činilo i pre-rađivalo u Murteru, Betini, Zaglavu ili Salima. Kornatska je kuća bila, kao i posjed u cjelini, dislocirana ekspozitura domicila, po mnogočemu različita, ali u svojoj funkcionalnoj biti samo dio one u domicilnome naselju (Skračić, 2021: 158–159). Tako da su i kornatska kuća i posjed oko nje bili, s jedne strane, samostalni i dislocirani, a s druge, komplementarni i integrirani u cjelinu posjeda. Ovdje je riječ o prostornoj raspolućenosti i funkcionalnom jedinstvu. To izvjesno nije jedinstven slučaj na Jadranu, ali je jedini mogući kada je riječ o Kornatima. Da se o tome vodilo računa kada se gradio institut nacionalnoga parka, mnogi bi se nesporazumi s teškim posljedicama bili izbjegli.¹¹

Ako se kornatska poljoprivreda u cjelini ne razlikuje od poljoprivrede i njezinih proizvoda na malim i naseljenim / nenaseljenim otocima, po čemu je onda ona specifična? Treba odmah ustvrditi da se osobitost kornatske poljoprivrede ne ogleda ni u specifičnim proizvodima ni u specifičnim postupcima, već u materijalnoj i nematerijalnoj kulturi koju su jedinstveni geografski i društveni faktori uvjetovali: u opasnim i dugotrajnim transportima proizvoda prema domicilnomu naselju (Skračić, 2021: 228–229; 287–290), u jedinstvenoj organizaciji stočarenja i ribolova, u beskonačnim suhozidima (samo na Kornatu oko 330

¹¹ Godinama smo raznim oblicima djelovanja „uvjeravali“ zakonodavaca u to da nije riječ ni o kakvim vikendicama, već o jednostavnoj potrebi jedinstvenoga tipa vlasnika u arhipelagu. Tražili smo i kriterije po kojima će vlasnici, u novim uvjetima, moći uređivati i povećavati komfor stanovanja na posjedu. No sve dok ih sami nismo predložili zakonodavcu (2003), nismo ih dobili (v. Prostorni plan NP Kornati, 2003; Bašić, Skračić, 1999).

km), u nebrojenim izoliranim i teško dostupnim ogradama, u ogradnim suhozidima i *prizidama*, *horticama* i bunjama... I na koncu, naizgled nevjerojatno, ali istinito, u samome urbanom liku domicilnoga naselja i djelatnostima koje sigurno ne bi bile takve da nije bilo vlasništva u Kornatima.¹²

U Murteru je 1935. utemeljena Pčelarska zadruga čiji su izdanci i danas brojni pčelari. Prema zadnjim pouzdanim podacima (Turčinov, 2020) riječ je o 38 pčelara. Navodimo to zato što su te osobe većinom Kurnatari (svi Murterini nisu Kurnatari). A Kurnatari su i zato što mnogi pašnjaci na njihovim otocima obiluju kvalitetnom pčelinjom pašom – *kaduljom*, u Murteru *slavujom* (*Salvia officinalis*), koja daje med najviše kvalitete. To se pčelarenje nije nikada duboko ukorijenilo u kolektivnu praksu Kurnatara zbog vrlo kompleksnoga načina transporta pčela koje je, radi prehranjivanja, valjalo seliti s prekomorske lokacije na kopno, a što je izazivalo velike teškoće s obzirom na to da se prijevoz morao odvijati brzo i sigurno u vrlo zahtjevnim uvjetima. A to nije bilo svaki put moguće, pogotovo prije pojave brodskeg motora. Takav transport dovođio je i do bizarnih situacija (Skračić, 2021: 74–76).

Turizam. Ova djelatnost nije, nažalost, ostavila pozitivna traga na kornatsku prirodnu, a ni antropološku baštinu. Štoviše! I zato joj ovdje možda nije mjesto. S druge strane, kako je temeljna ideja cijele publikacije da se piše o turizmu u zaštićenim područjima i kako su Kornati jedno takvo područje, neophodno je reći nekoliko riječi o utjecaju turizma na Kornate, Kurnatare i posljedično na kornatsku antropološku baštinu. Posjećivanje arhipelaga postojalo je prije suvremene stihijske navale na akvatorij. Već u šezdesetim godinama 20. stoljeća javljaju se prvi nautičari na vlastitim plovilima (Skračić, 2021: 364–365). To je desetljeće velikih promjena u arhipelagu. Ostarjeli Kurnatari polako napuštaju tradicijske djelatnosti, a njihova djeca kreću prema kopnu i novim mogućnostima. U isto to vrijeme preostali Kurnatari, protagonisti obiteljskoga ribolova, svojom originalnom i jednostavnom ponudom koja bi se jednostavno mogla nazvati *ručak u obitelji*, ulaze u svijet ugostiteljstva. Proglašenje dijela arhipelaga nacionalnim parkom (1980) i razvoj nautičkoga turizma doveli su naglo u arhipelag nekontrolirani broj plovila za koje ništa, u smislu zaštite, nije bilo pripremljeno, a takvo je stanje otprilike i danas! Istodobno, taj je dolazak potakao ambicije još prisutnih Kurnatara da „unaprijede“, uglavnom bespravnim postupcima, svoj stambeni fond u arhipelagu, a ugostitelje da „uređuju“ prihvata plovila po neprihvatljivim načelima i bez kontrole (novi *mulji*, *pontoni*, *bove*...) te da paralelno s tim prilagode svoju ponudu novim zahtjevima konzumenata.

¹² *Porat*, dio naselja Sale na obali, nastao je u XVI. stoljeću kao rezultat *saljske ribarske epopeje* započete početkom stoljeća u Kornatima, a isto tako i *Piškeri*, saljsko ribarsko naselje na otoku Jadri. Murterska luka *Hramina* najveća je marina na Jadranu s konca XIX. stoljeća (vrijeme kupnje kornatskih pašnjaka) s mulima u suho, koji su, opet zbog svojih specifičnih funkcija, bili drugačiji od mnogih u susjedstvu. Betina je od sredine XVIII. stoljeća do danas najveći centar male drvene brodogradnje na Jadranu (opet zbog prekomorskoga posjeda Betinjana i njihovih susjeda Murterina, vlasnika kornatskih posjeda).

Danas, 45 godina nakon proglašenja nacionalnoga parka, stanje prirodne i antropološke baštine, uzrokovano uz ostalo i najezdom brodova, teže je nego ikada. Sve su zemljoradničke aktivnosti, osim donekle maslinarstva, napuštene. Isto tako i stočarske, osim nekoliko osviještenih pojedinaca (po jedan u Piškeri, Stinivoj i Šipnatama). Ribolov je – kako je već kazano – osim za ograničeni broj rekreativaca, zabranjen. Onečišćenje mora otpadom i fekalijama s brodova i sa svih objekata, tradicionalnih i novih, vidi se prostim okom. Uvale su saturirane brodovima i smećem, a plovidba kanalima pod naletom suvremenih jurilica postala je opasna po život. Ugostiteljska ponuda, osim iznimno, nije ni po čemu *kurnaska* i ide za tim da bude slična onoj na Champs Elyséesu – kako se izrazio jedan od sudionika našega skupa. Do najtraženijih proizvoda, kvalitetne ribe i rakova, može se doći samo krivolovom!

Na koncu je razvoj događaja unio nered u krhku zajednicu kornatskoga porta, do tada uvijek solidarnu i tolerantnu. Ugostitelji koji su u međuvremenu postali realni gospodari uvala (kopnenoga i pomorskoga dijela) sve manje vode računa o potrebama svojih susjeda (čast iznimkama!), a još prisutni susjedi, punopravni vlasnici i autentični Kurnatari s podozrivošću prate ugostitelje i njihovo ponašanje, često na razini uzurpacije. Postavlja se pitanje: tko je na dobitku? *Cui prodest* takav turizam? Prirodnoj baštini ne, a ni antropološkoj. Turizam je danas sveprisutna činjenica na Jadranu i mnogi od turizma imaju koristi, pa i Kurnatari. No treba li zbog toga uništiti razlog njegova postojanja – kornatsku prirodnu i antropološku baštinu – to je pitanje koje se postavlja, a bojim se da na njega ne traže odgovor ni Kurnatari ni institucije zaštite.

Brod i plovidba. Integracija između dva pola jedinstvenoga posjeda (kornatskoga i domicilnoga) mogla se ostvariti samo s pomoću broda. Brod i sve što se za njega veže (plovidba, muli, *plika*, *škveri*, kalafati) vjerojatno je najvredniji dio kornatske ostavštine. On još uvijek na neki način živi u dušama i u praksi domicilnih naselja. Nije stoga čudno što i danas najviše drvenih brodova na Jadranu ima u Murteru i što se najmasovnije regate latinskim jedrima održavaju u Murteru i Betini. Taj brod, u apsolutnim mjerilima mali, specijalno oblikovan za potrebe velikih transporta iz arhipelaga, bio je preduvjet života u Kornatima i s Kornatima (Skračić, 2003: 33–51). Pa ako je i bio izgledom jednak ili vrlo sličan drugim brodovima u okruženju, on je zbog svojih drugih funkcija i načina korištenja (obiteljska posada, obiteljski ribolov, osobita konstrukcija, manevarske sposobnosti) i zbog svoje sveprisutnosti u arhipelagu prepoznat kao jedinstveni proizvod kornatske plovidbene kulture. Taj je brod i danas nositelj goleme, prije svega nematerijalne ostavštine koja se može doživjeti u impresivnim pričama o opasnim plovidbama, anegdotama, pučkoj poeziji, zavjetima, usamljenim kapelicama, crkvicama i hodočašćima, suvremenim regatama na latinsko jedro, a odnedavno i u Muzeju betinske drvene brodogradnje. Jedinstvena pomorska kultura u kojoj je, recimo, samo predviđanje vremena kao sudbinski dio neprestanih plovidbi predstavljalo jedno od ključnih znanja. U stručnoj terminologiji taj je brod klasificiran pod nazivom *betinska gajeta*. Od ostalih tipova brodova najznačajniji

je bio leut. Moćniji i konstrukcijski teži, iako u ono doba samo na jedra i vesla, djelomično je izlazio iz percepcije obiteljskoga broda. Takav su brod mogle imati samo imućnije obitelji s mnogo ruku.

Jezik često otkriva stvarnost koju imenuje pouzdanije od mnogih egzaktnih pokazatelja. Pedantna istraživanja pokazuju da samo leksik koji se odnosi na galetu, tipičan kornatski brod i njegovu opremu, sadrži više od 150 termina. Kada se tomu korpusu priključe sadržaji vezani za korištenje broda (prognoza vremena, vjetrovi, vrste valova, stanje mora, morske struje, načini plovidbe, pristupanje obali...), dobiva se impresivan popis stvari i postupaka – jedinstveni leksikon pomorske kulture jedne naizgled efemerne zajednice. Unutar svih činjenica vezanih za brod i plovidbu koje su na sličan ili blizak način postojale i na drugim točkama, kornatski bi brod na zamišljenoj etnološkoj ljestvici jedinstvenih postupaka sigurno zaslužio posebno mjesto u kategoriji transporta. A po svemu jedinstven unutar svih drugih transport je velikih količina grana *mrte* (*Pistacea lantiscus*) i mogoruša (*Brachypodium ramosum*) u formi tzv. *munta*.¹³

Dio nematerijalne ostavštine, kada je riječ o brodu, čini i pozicija koju je zauzimao u obitelji. Ispred njega je bio samo Bog. Brodske potrebe bile su prve na popisu obiteljskih troškova. Njegova sigurnost, a prema tome i sigurnost plovidbe, bili su najpreči zahtjevi kornatske obitelji. Brod je bio njezin stožerni član, pouzdan pratilac i hranitelj. No briga za brod nije se ograničavala samo na njega sama. Trebalo mu je još osigurati i mjesto za siguran boravak i u domicilnom naselju i u arhipelagu. Po pričanju starih Kurnatara, najprije je izgrađen mul za siguran vez, a tek onda sklonište za skroman boravak (Skračić, 2021: 58–60).

Stanovanje. Osim arheoloških i povijesnih, sakralnih i profanih građevina, važan segment kornatske antropološke baštine činilo je stanovanje i pučko graditeljstvo koje ga je osiguravalo.¹⁴ Pouzdano se zna da su mnogi novi vlasnici, nakon *kupovštine*¹⁵, jedno vrijeme boravili doslovno u brodu, a potom, ili istodobno, u bunjama i improviziranim kućicama u suhozidu na pašnjaku. Na kraju toga puta približili su se moru i sagradili kuću u portu, blizu broda i mula. Sam kornatski porat, iako sličan mnogima na Jadranu, jedinstvena je urbana kreacija prilagođena različitim potrebama Kurnatara: blizini pašnjaka i ograde, sigurnom boravku broda, ribolovu, sušenju i *rastiranju* mreža, sušenju smokava, odlaganju materijala za transport prema domicilnomu naselju... (Skračić, 2021: 269–271). Golema većina kornatskih kuća sagrađena je na nasipu kako bi se, s jedne strane, došlo do veće dubine uz obalni rub, a s druge, stvorilo *steralo* za sušenje mreža i

¹³ *Munat* je svojom formom i zapremninom znatno otežavao plovidbu (naslagana trava ili mrta značajno je prelazila brodske rubove i išla u visinu do jednoga metra) pa se vrlo pažljivo biralo (meteorološko) vrijeme za transport prema domicilnomu naselju. Bilo je i drugih zahtjevnih transporta (masline, grožđe, građevinski materijal), ali oni u načelu nisu u istoj mjeri ometali navigaciju.

¹⁴ Za arheološke podatke v. Radić Rossi, Fabijanić, 2013: 159–173.

¹⁵ Ovim se terminom u Murteru nazivao postupak kupnje kornatskih posjeda. Više podataka u Juran, 2002: 63–88; 2005: 135–151; 2013: 99–149 i Kulušić, 1965: 215–245; 2006.

smokava pred kućom. Sve prve kuće bile su male (prosječno 2,80 m × 4,00 m), visine 2,20 m. Te potleušice u nizu danas žive, uz rijetke iznimke, u sjećanju starih Kurnatara. Prostorno skromne i nekomforne, nestale su u trenutku kad se udružila želja za udobnijim smještajem s novim materijalnim mogućnostima. Njihov se nestanak poklapa s vremenom utemeljenja NP *Kornati*. I njihova preobrazba ne bi bila problem da se pitanju pristupilo racionalno. No zakonodavac se postavio onako kako je i mislio: Kurnatari će odustati od svoga posjeda, a (skromne i neudobne) kuće ostat će spomenikom njihove prisutnosti u arhipelagu. No bila je to pogrešna procjena i to se nije dogodilo! A nije se dogodilo zato što se zakonodavac nije bio spreman suočiti s tim da Kurnatari ne žele odustati od svoga posjeda. I ne samo to, oni tada, u novim uvjetima i s novim mogućnostima, na njemu žele živjeti udobnije. Postupili su poput mnogih u Hrvatskoj, ne čekajući tromu i bezidejnu administraciju, ni kriterije za gradnju i adaptaciju. Te su kriterije na koncu predložili sami Kurnatari (Bašić, Skračić, 1999) i oni su uneseni u Prostorni plan NP *Kornati* iz 2003. No tada je već bilo kasno. Šteta je već bila učinjena i pojavilo se mnoštvo rugoba u portima i djevičanskim uvalama.

Život u mikrozajednici. Nije dovoljno konstatirati da su odnosi u kornatskome portu bili osobiti. Mnogo je teže sintetizirati i objasniti u čemu se sastojala ta osobitost. Sustavom vrijednosti upravljao je kršćanski kodeks ponašanja uz naglašenu, nekad eksplicitnu, a nekad suzdržanu solidarnost. Svatko je bio, osobito u portima s malo vlasnika, upućen na svakoga, a osobito oni slabi i nezaštićeni (udovice, starci bez djece i djeca bez roditelja, obitelji bez broda). Podrazumijevalo se da im svi pomažu i na svaki način. A propuštanje pomoći slabijima bilo je javno žigosano (Skračić, 2021: 14–17). Veliki poslovi na pašnjaku i u ribolovu poticali su na stvaranje *kuserbi* (povremenih udruživanja), a za obitelji bez broda obavezu onima koji ga imaju da njihov teret i sve članove prevezu u Kornate ili do domicilnoga naselja. Isto tako, podrazumijevalo se da se onima koji nisu mogli u ribolov iz istoga razloga, izdvoji prije raspodjele *šaka ribe* za njihove osnovne potrebe.

Djeca su se od najranijega djetinjstva uključivala u sve njima primjerene poslove. Oni su bili ona druga ruka u obitelji koja je obavljala bezbroj lakših zadataka i tako roditeljima štedjela vrijeme za poslove koje su samo oni mogli obaviti. Protestirala su djeca i izbjegavala stalno nova zaduženja. Međutim, okolnosti su bile okrutne, a dječji neposluh bio je visoko na ljestvici smrtnih grijeha i roditeljskih kazni (Skračić, 2021: 85–89). Osobito je težak položaj bio mladića i mladih djevojaka za udaju koji su provodili beskonačne dane u samostanskoj izolaciji kornatskoga porta s mislima na drugome mjestu. Zato ne čude mnogobrojni brakovi zasnovani s mladićima i djevojkama iz istoga porta. U jednome od njih (Smokica) bilo ih je čak deset (Skračić, 2021: 89–91).

Kornatski je dan uvijek bio kratak. U njemu se kronološko vrijeme nije mjerilo. Započinjao je u ranu zoru, a ljeti i ranije, i trajao do noći. A često se na neki način nastavljao u noćnome ribolovu. Živjelo se i djelovalo u skladu s prirodom i po njezinim pravilima. Odmaralo se rijetko, zapravo samo na kršćanske

blagdane i nedjeljom, ponekad zimi i u kasnu jesen za orkanskih bura i juga praćenih kišom. Tada bi Kurnatarice obavljale beskrajne kućanske poslove za koje nikad nije bilo vremena u težačkome danu. Muškarci su krpali i *armivali* mreže, sređivali brodsku, ribarsku i težačku opremu. A u takvim osobitim trenucima znala se u ruke uzeti i knjiga iz kornatske nabožne biblioteke. Drugi tipovi odmora i razonode bili su rijetki, a često, zbog malog broja prisutnih u portu, i nemogući (Skračić, 2021: 82–84; 237–238). Kupao se u moru nije nitko osim djece, a i njima se to redovito branilo.¹⁶

Posebno mjesto u organizaciji kornatskoga dana zauzimala je prehrana. Kao i drugdje u težačkim obiteljima jelo se prije svega ono što je dolazilo s polja i što se nije kupovalo. Da je i bilo novaca, a nije, bilo kakva kupovina bila je nemoguća jer u čitavu arhipelagu nije bilo dućana. Jedino što se moglo staviti na stol bilo je ono što se donijelo iz domicilnoga naselja ili našlo u kornatskoj ogradi (ulje, bevanda, krumpiri, kvasina, mahunarke...), odnosno u moru. Iako su mnogi Kurnatari raspolagali svojim mesom, ono je iznimno rijetko bilo na jelovniku za vrijeme boravka u portu; ponekad u domicilnome naselju za velike blagdane i obiteljska okupljanja. Najjeftinija i najbolja hrana bila je u moru. Na svaki se način nastojalo uloviti barem za obiteljske potrebe. Viškovi su se, ako ih je bilo, sušili za zimu. Suhe hobotnice, psi, mačke, *tabinje* i slane srdele bili su česta večera u kornatskoj obitelji u kasnu jesen i zimi. A dio je išao u razmjenu s Vlajima za kukuruz, jaja, pancetu, prajčica... S obzirom na to da je u Kornatima vremena uvijek bilo malo, jela su se pripremala, nakon što bi se stavila u *teču*, takoreći sama (Skračić, 2021: 160–161; 338–340).

Postoji li specifična kornatska baština?

Ni na to pitanje nije moguće dati jednoznačan odgovor. Inzistirati na posebnostima koje to nisu, bilo bi potpuno nekritično. Sve što su radili Kurnatari, radili su i drugi otočani, i ne samo otočani. Veliko siromaštvo, racionalno ponašanje, skromnost u zahtjevima, solidarnost sa slabijima i inventivnost, sve su to obilježja onih koji su vrlo često sami i bez ičije pomoći rješavali pitanja svoje egzistencije. A kada je riječ o otocima kao što su Kornati, bez ijednoga institucionalnog oblika pomoći, pogotovo.¹⁷

Zato bi trebalo ustvrditi da je kornatska baština kao proizvod i posljedica takvog načina života i takvih stavova u najvećemu dijelu svoje, osobito, materi-

¹⁶ Izgovor je bio da kupanje nije dobro za zdravlje. Gotovo sam siguran da roditelji u to nisu vjerovali jer su uz ostalo jako nastojali da djeca, zbog straha od utapanja, nauče plivati u najranijim godinama. Vjerojatniji je razlog bio to što kupanje i plivanje iscrpljuje organizam, a nakon kupanja nije se imalo bog zna što ponuditi djeci da se okrijepe.

¹⁷ Zakonom o otocima određeno je da svi naseljeni otoci trebaju imati barem jednom dnevno vezu s matičnim gradom/naseljem. Danas su Kornati naseljeni otoci (v. Popis stanovništva 2021), ali Kurnatari i dalje moraju, da bi došli do svoga posjeda, sagraditi brod, snositi sve troškove održavanja i transporta, osigurati brodu siguran boravak u Kornatima i domicilnome naselju. Osobno sam i s Udrugom kojoj sam bio na čelu u više navrata pokušao „ispraviti“ tu nepravdu, ali bezuspješno.

jalne pojavnosti jednaka ili vrlo bliska otočnoj baštini u cjelini. Međutim, ono po čemu je ipak specifična ili različita od drugih to je geografski i povijesni kontekst u kojemu se formirala. A posljedice sveukupnoga vremenskog i prostornog odnosa ogledaju se prije svega u sferi nematerijalne kulture. Zaključno, specifičnost kornatske antropološke baštine nije ni u nekim osobito različitim artefaktima, ni u većini znanja, vještina i postupaka zajedničkih gotovo svim otočnim zajednicama. Ona je specifična, u mjeri u kojoj je specifična – kako je već naglašeno – zbog toga što se stvarala i trajala u jedinstvenome prostornom i povijesnom okruženju. Rekao bih da je u tom pogledu, unatoč svemu, izolirani slučaj na Jadranu.

Zašto je iščezla?

Zašto baštine nestaju, zaboravljaju se i obnavljaju, pitanje je višega reda i na njega bi odgovore trebali dati bolje upućeni u materiju. Pretpostavljam da je tome tako i da to kvalificirane osobe i čine. No bez obzira na upućenost, i laička opažanja mogu biti dovoljna za ovu razinu rasprave, osobito kada je riječ o Kornatima o kojima, koliko mi je poznato, osim jednoga projekta koji se trenutačno provodi, nije bilo (znanstvenoga) interesa etnologa. U Kornatima se dogodilo ono što se događalo i drugdje na obali i otocima, ali i na svim drugim mjestima na svijetu. Baštine su se zaboravljale, propadale i manje-više uspješno obnavljale. Jedino što nije bilo isto od slučaja do slučaja i od zajednice do zajednice, stupanj je osviještenosti.

Kornatski kontekst je u nekoliko bio drugačiji. Rekao bih bez ustručavanja da su njegovi protagonisti, Kurnatari, s neskrivenim prijezirom gledali na svoj život razapet između dva pola jedinstvenoga gospodarstva. Redovita uputa i prijekor djeci su bili: *ako ne budeš učija i tebi će biti kaj nan*. Prevedeno: iznimno teško. Taj je stav prevladavao i kada je riječ o materijalnoj baštini. Kako su napredovale tehnologije i dolazili savršeniji proizvodi, topila su se znanja, vještine i sami materijalni proizvodi. Legitimno je bilo, a i danas je, izabrati ono što je manje teško i što jamči veći stupanj sigurnosti. Brodski su motori ubili veslanje i jedrenje; motokultivatori tradicionalne agrarne tehnike obrade zemljišta, tranzistori znanja o prognoziranju vremena, hladnjaci vještine konzerviranja ribe i tako redom. Nedvojbeno se može ustvrditi da sudionici tih procesa, redovito težaci, ribari i slabo obrazovani ljudi, nisu previše vodili računa o onome što ostavljaju za sobom. Čak su se i namjerno bacali predmeti *ki više ne tribaju*, ponekad sa stanovitom zloradošću i prijezirom prema svemu što je podsjećalo na staro, a što je sada postalo nefunkcionalno. Predmete nisu više koristili, a do vještina i znanja kojima su vladali nisu puno držali. Kome je više bilo stalo do toga da netko zna uplesti vršu *rakaricu*, učiniti sir ili po olujnome jugu *dojti iz Kurnat*?

Ipak nije sve nestalo, a mnogo se toga i sačuvalo samo od sebe, po inerciji. Još bi se i danas sakupio po preostalim murterskim magazinima i konobama lijep broj predmeta za jednu ozbiljnu zavičajnu zbirku. A jedna takva, nematerijalna, još bi se prikupila po sjećanjima (i bilješkama) odgovornih pojedinaca.

Postoji, međutim, nešto u kornatskome slučaju što svakako upućuje na ne-

mar i tromost institucija, osobito onih koje su od 1980. odlučile da dio kornatskoga arhipelaga kao iznimno vrijedan nacionalni prostor stave pod zaštitu. O aspektima te zaštite, i prirodne i duhovne, osobno sam mnogo pisao (v. Literatura). I drugi su pisali i pokušavali djelovati. Reći ću samo u zagradi da su svi veliki baštinski i kulturološki projekti vezani za Kornate rezultat pojedinačnih nastojanja izvan institucija zaštite (obnova plovidbe na jedra, rekognosciranje i obnova arheoloških spomenika, jezična i povijesna prezentacija prostora, geografska i u velikoj mjeri etnološka građa). Više sam puta javno ustvrdio, a pri tome ostajem i danas, da je ta zaštita promašena (bez rezultata), u svojoj biti nepostojeća i u konačnici, zbog načina na koji se (ne)provodi, štetna. Danas je u Kornatima stanje glede zaštite, i prirodne i antropološke, nerazmjerno ozbiljnije nego u trenutku proglašenja arhipelaga nacionalnim parkom. Formalno zaštićeni prostor poslao je poziv za neselektivnu navalu posjetitelja svih vrsta, a poduzetnicima osnovu za širenje komercijalne baze i bogaćenje – na štetu Kurnatara i sramotu Republike Hrvatske.

No zaključio bih ovaj sumarni prikaz onime što se odnosi na etnološki dio problema. Od prvoga dana antropološka je baština izvan interesa ideologa zaštite. Jedan je od tadašnjih rukovodilaca, zadužen upravo za Kornate, rekao u mojoj prisutnosti: *Mi (država, zaštitari) se ne diramo u vaše (to naše je posjed na kopnu), nas zanima samo more, a more nije vaše i čini 82 % ukupne površine Parka.* I još je dodao: *I što se Vi kao lingvist uopće miješate u pitanja zaštite?* Ukratko, nije im bio plan ni štititi ni integrirati antropološku baštinu i njezine nositelje u projekt zaštite arhipelaga. Na tome je više-manje ostalo do danas. Novi Plan upravljanja ma kako ambiciozno bio postavljen, neće riješiti to pitanje kao što ga ni onaj prethodni nije riješio. Da bi se on ostvario ili počeo ostvarivati, potrebna je politička volja, a ne administrativno-birokratska publikacija, ma kako debela bila. A političke volje da se to pitanje stavi na dnevni red, jednostavno nema.

Kornatska antropološka baština do jednoga se trenutka, a on se otprilike poklapa s najavama o proglašenju arhipelaga nacionalnim parkom, čuvala i generirala sama od sebe. Dok su zadnji Kurnatari još bili u snazi, a mladi se tek uputili prema kopnu u očekivanju boljega života *bez Kurnat*, sve su tradicionalne aktivnosti bile na djelu, sve materijalne i duhovne vrijednosti također, sva znanja i sve vještine bili su funkcionalni. Odustajanjem starih Kurnatara, a bez novih koji bi preuzeli kornatsko nasljeđe, makar i u novim, izmijenjenim uvjetima, sustav se urušio u nekoliko godina. Ovce se više nisu pratile, suhozidi su se urušili, ograde i maslinici su se udaljili, a ribolov je postao ograničen i na kraju, osim za one s limitiranim brojem rekreativnih dozvola, zabranjen.

Gledano iz dobronamjerne perspektive, moglo bi se reći da su Kornati stavljeni pod zaštitu u najboljem mogućem trenutku i za Kurnatare i za njihovo nasljeđe. Kurnatari su već bili stari i nemoćni da svojom snagom i brojem pokriju golemi pašnjački i agrarni prostor arhipelaga. Novih Kurnatara nije bilo, a nada u institucionalnu zaštitu, iako oprezna i vrlo suzdržana, ipak je tinjala. No pokazalo se odmah da je bila neutemeljena. Ne samo da nije došla pomoć već se Kurnatarima pristupilo s najdubljim prijezirom. Međutim, oni nisu htjeli

odstupiti i ustupiti svoje mjesto neinventivnim čuvarima njihove baštine. Štoviše, htjeli su dokaze svoje prisutnosti poduprijeti adaptacijama i gradnjom novih objekata. I tako se kompletna „zaštita“ koncentrirala na bespravnu gradnju koju zakonodavac i njegove službe nije uspio ni usmjeriti ni obuzdati.

Kurnatari su od samoga početka zaštitarima postali problem kojemu oni nisu ni znali ni htjeli pristupiti. Osim dekretom! Kornate i njihovo nasljeđe nisu razumjeli pa se o njima nisu mogli ni brinuti. Sprega jednoga i drugoga dovela je do stanja koje je i danas na snazi. Objektivne okolnosti koje su postupno silile Kurnatare da odustanu i bezidejnost onih koji su trebali nastupiti upravo u tom trenutku da ih zaštite i da zaštite ono što je ostalo, dovele su do nestanka svega što se moglo očuvati, osim onoga što se očuvalo samo po sebi ili na inicijativu pojedinaca, drugih institucija ili udruga.

Zaključak

Kornatska antropološka baština vjerojatno je u jednako teškomu položaju kao i ostatak tradicionalnoga nasljeđa na ostalim jadranskim otocima i u okruženju. Nestajanje i zaborav univerzalni su i, može se slobodno reći, nezaustavljivi procesi. Jadikovanje za *starim dobrim vremenima* i običajima u svojoj je suštini licemjerje. Svi se dive starim kamenim kućama, starim drvenim brodovima na jedra i tradicionalnim jelima, a svi grade udobne rugobe, voze plastične glisere i jedu hamburgere. Osim toga, otoke nije napustio nitko drugi nego sami otočani.

Žal za *izgubljenom baštinom*, kako bi rekao pjesnik, ne bi smio biti i nije želja za povratkom na staro. Danas se u Murteru svi odazivaju pozivu na jedrenje latinskim jedrom, ali nikome nije ni na kraj pamti da se uputi bez velike potrebe po slabome vjetru iz Kornata prema Murteru na jedra. Svatko upućen zna da bi to bila duga i mukotrpna plovidba kakvoj se više nitko ne želi izložiti. Međutim, kako je pokazala praksa suvremene plovidbe latinskim jedrima u Murteru, Betini i u okruženju, sve su zajednice prepoznale tradicionalno jedrenje kao nešto specifično svoje. Došlo je i sustavno dolazi do transfera znanja i vještina vezanih za brod i jedrenje. Stvara se svijest u tim zajednicama o pripadnosti jednoj jedinstvenoj kulturi, doduše poznatoj i drugima, ali nikome tako snažno i tako evidentno kao njima. U tom kontekstu zanimljivo je spomenuti da je taj *idrački* zanos povukao za sobom niz čisto praktičnih posljedica: na desetke novih jedara, jarbola, *lantina*, vesala, timuna... Čak i nekoliko potpuno novih tradicionalnih brodova.

Međutim, to što se dogodilo s brodom i plovidbom u mjeri u kojoj je taj brod i kornatski, nije se dogodilo ni u jednome segmentu preostale kornatske baštine. Ne treba više ponavljati zašto je tome tako. No nije istina da nije bilo pokušaja i svijesti da se to promijeni. Ovom prilikom želim obznanimi da i danas u nekoj ladici JU NP *Kornati* leži projekt iz druge polovine devedesetih u kojemu sam i sam sudjelovao (Bašić, Juraga i Skračić, 1996). Tim je projektom bila obuhvaćena gotovo sva kornatska baština. Tu je baštinu prema našoj zamisli trebalo integritati u ono s čime se i danas muče ideolozi zaštite, dakle u sustav posjećivanja

nacionalnoga parka. Taj je projekt, postavljen na potpuno novim osnovama, uvođio u sustav posjećivanja i plovidbu i veslanje i sirenje i strižbu ovaca i janjetinu, masline i ribolov, planinarenje i ronjenje... Ukratko, svatko se mogao, nakon organizirana ulaska u arhipelag, odlučiti za ono što najviše voli.

Grijež je JU NP *Kornati* i njima nadređenih da nikada, osim djelomične obnove suhozida u posljednjih nekoliko godina, nisu ni prepoznali ni htjeli prepoznati jedinstveni *thesaurus* znanja, vještina i postupaka koji su se u Kornatima oblikovali stoljećima. Nacionalni park i njegovi bezidejni promotori nisu jedini krivci za gubitak prepoznatljivih kornatskih vrijednosti, među kojima je svakako i kornatska antropološka baština. Popis je poprilično dug, a na njemu ima mjesta i za Kurnatare. Iste su se stvari – kako sam naglasio ranije – događale i drugdje. No, unatoč svemu, institucije zaštite i njihovi neupućeni čuvari i dalje čvrsto drže prvo mjesto na ovome tužnom popisu odgovornosti i od nje ne mogu biti ekskulpirani. A ne mogu biti zato što je država upravo njima poklonila vjeru da čuvaju našu, u ovome slučaju kornatsku, prirodnu i antropološku baštinu. A oni to nisu učinili! Štoviše, na takve su želje onih koji su tražili da ispravno postupe odgovarali uvijek s prijezirom. A tako je i danas!

Literatura

- Bašić, N., Juraga, S., Skračić, V. (1996). *Program nove organizacije posjećivanja i razgledavanja Nacionalnog parka Kornati*, Marinaprojekt, Zadar (rukopis).
- Bašić, N., Skračić, V. (1999). *Specifično (kolonatsko) gospodarstvo u zaštićenom prostoru NP Kornati*, NP Kornati, Murter (rukopis).
- Bašić, N., Skračić, V. (2003). *Kolonija Kornati, Murterski godišnjak*, 1, Ogranak Matice hrvatske, Murter, 89–133.
- Deklaracija o malom ribolovu Sveučilišta u Zadru*, Zadar, 28. siječnja 2014.
- Filipi, A. R. (1976). Iz prošlosti kornatskog ribarstva, *Radovi Centra JAZU u Zadru*, 22–23, 181–260.
- Filipi, A. R. (1998). Ribarsko naselje Piškera na kornatskom otoku Jadra, *Pomorski zbornik*, 6, 971–1004.
- Juran, K. (2003). Povijesne okolnosti nastanka i širenja murterskog zemljišnog posjeda, *Murterski godišnjak* 1, Matica hrvatska ogranak Murter, Murter, 63–88.
- Juran, K. (2005). Kad i u kojim povijesnim okolnostima Murterini i Betinjani dolaze na Kornate?, *Povijesni prilozi*, 28, 135–151.
- Juran, K. (2013). Kornati od XIV. do XIX. stoljeća, u: *Toponimija Kornatskog otočja*, ur. V. Skračić, Centar za jadranska onomastička istraživanja Sveučilišta u Zadru, Zadar, 99–149.
- Kulušić, S. (1965). Kornatska otočna skupina, *Geografski glasnik*, 27, 215–245.
- Kulušić, S. (2000). Naseljenost i vrednovanje Kornatskih otoka od drevnih vremena do danas, *Hrvatski geografski glasnik*, 62, 43–65.
- Kulušić, S. (2001). Naseljenost i vrednovanje Kornatskih otoka od drevnih vremena do danas (nastavak), *Hrvatski geografski glasnik*, 63, 87–120.

- Kulušić, S. (2006). *Knjiga o Kornatima*, Murterski zbor, Murter.
- Lorini, Petar (1903). *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskoga mora*, C. k. Naklada školskih knjiga, Beč.
- Ogrizek, A. (1947): Stočarstvo na Kornatskim otocima, *Stočarstvo*, 2, 44–52.
- Prostorni plan Nacionalnog parka Kornati*, Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenje, 2003.
- Plan upravljanja Nacionalnim parkom Kornati*, Javna ustanova Nacionalni park Kornati, 2012.
- Plan upravljanja Nacionalnim parkom Kornati*, Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja, 2024–2033.
- Radić Rossi, I., Fabijanić, T. (2013). Arheološka baština Kornata, u: *Toponimija Kornatskog otočja*, ur. V. Skračić, Centar za jadranska onomastička istraživanja Sveučilišta u Zadru, Zadar, 67–99.
- Skračić, V. (2003). Kurnaska gajeta – sveti brod, *Čakavska rič* 31 (1-2), 33–51.
- Skračić, V. (2020). Jesmo li radili uzaludan posao? – 20 godina udruge *Kurnatari*, *Murterski godišnjak*, 16-17, Ogranak Matice hrvatske Murter, Murter, 205–220.
- Skračić, V. (2021). *Kornati kad su bili Kurnati* – *Intimni leksikon prošlosti arhipelaga*, Sveučilište u Zadru i Školska knjiga Zagreb, Zadar i Zagreb.
- Skračić, V. (2022). Da je Lorini živ, još bi bilo ribe u Kurnati!, u: *Petar Lorini učitelj i utemeljitelj suvremenog hrvatskoga morskoga ribarstva*, ur. J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Zadar, 133–145.
- Skračić, V. (ur.) (2013). *Toponimija kornatskoga otočja*, Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar.
- Turčinov, B., Skračić, V. (2017). Brod i idro – znakovi murterske prepoznatljivosti, *Murterski godišnjak*, 15, Ogranak Matice hrvatske u Murteru, Murter, 149–192.
- Turčinov, B. (2020). *O murterskom pčelarstvu*, *Murterski godišnjak*, 18, Ogranak Matice hrvatske u Murteru, Murter.

HOW DID THE ANTHROPOLOGICAL HERITAGE OF THE KORNATI ISLANDS FADE AWAY?

Abstract

The anthropological legacy of the Kornati archipelago is vanishing before our eyes. While this predicament is not unique to the Kornati, its significance is underscored by the archipelago's formal uninhabited status. Despite this, its heritage is intricately tied to its former inhabitants, farm labourers from neighbouring island settlements, predominantly from Murter and Betina on the island of Murter and from Zaglav on Dugi Otok. Notably, a portion of the archipelago was designated a national park in 1980, primarily in order to safeguard its natural treasures, but also as a recognition of its anthropological heritage. The traditional livelihoods of the Kurnatari (who were temporary residents and users of the Kornati islands) mirrored other island communities, albeit with unique adaptations necessitated by the archipelago's remote and scattered nature. Isolation fostered innovation and the quest for authentic solutions, with Kornati's anthropological heritage evolving alongside the abandonment of arduous occupations and the advent of new technologies. Yet, like many heritage sites in changing environments, Kornati's legacy faced challenges amidst shifting lifestyles. The expectation was that the protected status of the archipelago would safeguard its anthropological heritage. However, this hope was dashed as conservation efforts focused predominantly on natural heritage, neglecting the human dimension. The recent initiative to revise the long-term Management Plan aims to rectify this oversight. However, past experiences and bureaucratic hurdles raise doubts about its efficacy. Without meaningful change, the continued erosion of Kornati's anthropological legacy seems inevitable.

Keywords: *anthropological heritage, Kornati archipelago, intangible heritage, natural heritage, protection*

